

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340+316.444

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-1>

Вахнюк Н. М.,

аспірантка Навчально-наукового юридичного інституту
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
<https://orcid.org/0000-0001-7280-3433>

ВПЛИВ ІМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

THE IMPACT OF IMMIGRATION PROCESSES ON THE FORMATION OF LEGAL CULTURE IN UKRAINE

У статті досліджується багатогранний вплив імміграції на правову культуру України, особливо в контексті європейської інтеграції та міграційних хвиль, спричинених російсько-українською війною. У статті підкреслюється ключова роль, яку відіграє ця динаміка у формуванні правової системи України. У статті підкреслюється, що європейська інтеграція каталізувала зміни в правовій культурі України, відкриваючи громадянам доступ до різних правових систем і сприяючи асиміляції правових положень ЄС у національну правову систему. Початок повномасштабної агресії Росії проти України ще більше посилив ці зміни, зокрема через міграційні процеси.

Багато країн запровадили гуманітарні ініціативи, які допомагають українським біженцям, що постраждали від війни, сприяючи їхньому тимчасовому або постійному поселенню. Це спричинило пом'якшення візового режиму або запровадження спеціальних положень для українців у правовому полі ЄС. Тривала війна спонукає українців переїхати на постійне місце проживання за кордон, що змінило імміграційні тенденції та демографічну ситуацію як в Україні, так і в країнах, де вони перебувають. Цей сценарій підкреслив необхідність глобальної співпраці та допомоги переміщеним громадам.

Розрізняючи трудову та вимушену міграцію, у статті підкреслюється їхній діаметрально протилежний вплив на правову культуру. Трудова міграція часто стосується осіб з низьким рівнем правової обізнаності, що призводить до негативних соціальних, економічних та правових наслідків як у країнах призначення, так і в країнах-донорах. І навпаки, вимушена міграція переміщених фахівців демонструє їх прагнення інтегруватися в нову культуру і прийняти її правові цінності, що згодом може позитивно впливати на національну правову культуру.

Розглядаючи складне питання репатріації, пропонується впроваджувати комплексну політику, що включає системну співпрацю з міжнародними організаціями загальної юрисдикції. Ці стратегії мають на меті сприяти поверненню кваліфікованих фахівців і керувати інтеграцією їхнього досвіду в правове поле України. Підкреслюється, що імміграція суттєво спроможна вплинути на трансформацію правової культури України.

Ключові слова: *правова культура, євроінтеграція, імміграція, міграційні процеси, правова свідомість, цінності.*

The article explores the multifaceted impact of immigration on Ukraine's legal culture, especially in the context of European integration and the migration waves caused by the Russian-Ukrainian war. The article emphasises the key role that these dynamics play in shaping the legal system of Ukraine. The article emphasises that European integration has catalysed changes in Ukraine's legal culture, opening up access to different legal systems for citizens and facilitating the assimilation of EU legal provisions into the national legal system. The outbreak of Russia's full-scale aggression against Ukraine has further intensified these changes, in particular through migration processes.

Many countries have introduced humanitarian initiatives to help Ukrainian refugees affected by the war, facilitating their temporary or permanent settlement. This has resulted in the easing of visa requirements or the introduction of special provisions for Ukrainians in the EU legal framework. The ongoing war has encouraged Ukrainians to move abroad for permanent residence, which has changed immigration trends and demographics both in Ukraine and in the countries where they reside. This scenario has highlighted the need for global cooperation and assistance to displaced communities.

By distinguishing between labour and forced migration, the article emphasises their diametrically opposed impact on legal culture. Labour migration often involves people with low levels of legal awareness, which leads to negative social, economic and legal consequences in both destination and donor countries. Conversely, the forced migration

of displaced professionals demonstrates their desire to integrate into a new culture and adopt its legal values, which can subsequently have a positive impact on the national legal culture.

In addressing the complex issue of repatriation, it is proposed to implement a comprehensive policy that includes systematic cooperation with international organisations of general jurisdiction. These strategies are intended to facilitate the return of qualified professionals and manage the integration of their experience into the legal framework of Ukraine. The author emphasises that immigration has a significant potential to influence the transformation of Ukraine's legal culture.

Key words: legal culture, European integration, immigration, migration processes, legal consciousness, values.

Вступ. Правова культура в українському соціумі формується під впливом різних процесів. Зокрема чимале значення на трансформацію правової культури відіграли євроінтеграційні процеси. Інтенсивність змін вітчизняної правової культури зростає після початку повномасштабної агресії Росії проти України. Чинником та рушієм виступив стрімкий процес міграції громадян України в країни ЄС, внаслідок чого відбулось не лише ознайомлення з правовою культурою держав, у які вони виїхали, а й інтегрування ряду положень у вітчизняну юридичну систему. Актуальним завданням виступає дослідження впливу імміграційних процесів на зміни правової культури України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова культура як важливий елемент правової системи України аналізується в роботі Г. Попадинець. Питання імміграції та адвокації прав біженців і внутрішньо переміщених осіб знайшло наукового обґрунтування в посібнику С. Кухтик та Ю. Деркаченко. Передумови впливу міграції на правосвідомість і правове поведінку українських трудових мігрантів досліджено Я. Садиковою та В. Бондаревим. Позитивні аспекти «відтіку мізків» висвітлюються в публікації Ю. Лемеш. Питання необхідності дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України розкривається в статтях вітчизняних авторів Н. Лиховід та Д. Товмаша. Особливості правового регулювання міжнародних міграційних процесів та практика їх впровадження в Україні представлена в роботах Н. Ястремської, Г. Топчій, М. Матвійчук.

Мета статті – розкрити вплив процесів імміграції українців, що відбуваються внаслідок російсько-української війни, на трансформацію вітчизняної правової культури.

Виклад основного матеріалу. Процес міграції населення є таким, що відбувається повсякчас. Переміщення індивідуумів у пошуках кращих умов для життя відобра-

жувало зміни запитів соціуму. Це відбувалось і за часів існування кочових культур, і в ХХІ столітті. Міграція сучасного населення має різну природу. Дослідники пропонують виокремлювати два види міграції – трудову і вимушену, кожен з яких має свій вплив на соціально-економічну, політичну та правову рівновагу країни. За думкою Н. Лиховід, «трудова міграція є добровільною і мотивована бажанням індивідуума отримати більш високооплачувану роботу, поліпшити умови життя та соціальне становище. Вимушена міграція викликана військовими, політичними подіями, переслідуваннями на етнічній і релігійній основі, які змушують населення міняти місце проживання» [4]. Починаючи з 2014 року, коли розпочалась російсько-українська війна, стартував процес внутрішнього переміщення населення, а також виїзд багатьох громадян України за кордон. Перехід війни в Україні в повномасштабну стадію в 2022 році став поштовхом для більш інтенсивної імміграції українців у пошуках безпеки та стабільності до таких країн ЄС, як Польща, Угорщина, Словаччина, Франція, Молдова та інші. Деякі українці вирішили емігрувати до країн, ще більш віддалених, як Канада чи Сполучені Штати Америки. Цей процес доволі сильно відрізнявся від тієї міграції, що відбувалась до цього періоду, коли здебільшого виїзд за межі країни здійснювали трудові мігранти. Ніхто не може достеменно сказати, скільки людей проживало в нашій країні до масового вторгнення. Наприклад, за урядовими оцінками [1], на 1 грудня 2019 року в Україні (без урахування тимчасово окупованих територій) проживало 37,3 мільйона осіб. Натомість Державна служба статистики оцінила наявне населення на 1 лютого 2022 року в 41,1 мільйона (без урахування тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим), що склало річне скорочення понад 420 000 осіб.

Зазвичай, трудові мігранти мали низький рівень правової культури, нерідко працювали нелегально. Вони набували негативний соціальний і правовий досвід, внаслідок чого формувались явища на кшталт «тіньової економіки, поширення корупційних відносин і нелегальних схем» [6, с. 19]. Така трудова міграція негативно впливала на правову і економічну систему і країни, до якої вони переїжджали, і країни-донора. Такий зв'язок мав амбівалентний характер у ланцюгу міграція – права культура. «Міграція та переміщення взаємодіють із процесом формування правосвідомості, правової поведінки й правової культури складним, двостороннім чином, зачіпаючи тих, хто мігрує, хто залишається та хто приймає або може приймати мігрантів» [6, с. 19]. Трудова міграція здебільшого стосувалась тих громадян, що не орієнтувались в правовому полі, а сформована ними система цінностей демонструвала спроможність працювати на межі фізичних можливостей задля отримання матеріальних благ, не відчуваючи себе частиною населення країни, до якої переїхали. Відсутність, як правило, у трудових мігрантів підприємницького досвіду, зумовлювала зростання рівня не лише економічної грамотності, а й «юридичної підтримки щодо інвестиційного використання закордонних заробітків» [8, с. 362].

Розглядаючи міграцію з України, що стартувала з 2022 року, констатуємо, що вона має дещо інший характер. Вимушене переміщення стосувалось фахівців, які мали високий рівень професійної затребуваності на батьківщині. Значну кількість мігрантів становили жінки та діти, що здійснювали це цілком легально, інтегруючись у вже існуючу правову систему різних країн. Більшість країн впровадили гуманітарні програми для допомоги українським біженцям, які постраждали від війни, внаслідок чого вони отримали тимчасове або постійне проживання. Через війну в Україні у законодавчій системі країн ЄС було пом'якшено візові вимоги або запропоновано особливі умови для громадян України. Тривалість та інтенсивність війни призвели до того, що деякі українці почали шукати варіанти постійного проживання за кордоном, що призводить до довгострокових змін в імміграційних моделях і демографічній ситуації як в Україні, так і в країнах, де оселилися українці. На жаль, широкомасштабне

російське вторгнення прискорило депопуляцію і спричинило справжню демографічну катастрофу – десятки тисяч загиблих і поранених, мільйони внутрішньо переміщених осіб та емігрантів. Дана ситуація виявила необхідність міжнародної співпраці та підтримки переміщеного населення. Тому можна спостерігати процес сприйняття правової культури країн, до яких виїхали українці. І завдяки тому, що відбувається імміграція громадян України до ЄС, це з необхідністю впливає на розвиток української правової культури. Вкрай важливим є інтегрування іммігрантів у соціум, адже зазвичай вони мають деяке дистанціювання від місцевого населення. «Наявні контакти короткочасні і носять епізодичний характер, нерідко вони обмежені спілкуванням з правоохоронними і міграційними органами, представниками громадських організацій та адвокатами» [2, с. 165]. Саме через багатоаспектну взаємодію іммігрантів із корінним населенням можливе сприйняття життєвого укладу загалом та правової культури зокрема.

Нагадаймо, що права культура є складним феноменом, в якому можна виділити такі компоненти, як правосвідомість, права поведінка, правове мислення та права активність. Найбільш очевидним є те, що українці, які переїжджають до країн ЄС, ймовірно, потраплять у різні правові системи та правові практики. В кожній державі наявна власна права культура, де навіть за умови спільних принципів, яких дотримуються в юридичній практиці, можуть існувати різні моделі правової поведінки, як і правосвідомості загалом. Вона віддзеркалює специфічні цінності, що притаманні для тієї чи іншої нації, вбираючи та відтворюючи правові інститути, які наявні. Причому права культура, компонентом якої є й права свідомість, може трансформуватись, запозичуючи певні елементи від інших національних культур. Тому важливо не лише прагнути до «збереження духовних цінностей у галузі права, їх засвоєння майбутніми поколіннями» [5, с. 127], а й до перманентного підвищення правосвідомості громадян, яке буде здійснюватися контролювано та відповідати сучасним викликам.

Переміщення в іншу країну громадян України розширює їхні погляди на право та управління як загальніші явища. Внаслідок цього відбувається ознайомлення з більш розвинени-

ми правовими системами та іншими підходами до правосуддя, в тому числі різними тлумаченнями прав і обов'язків. Це сприяє поступовому інтегруванню їх в українську правову культуру, що обумовлене комунікацією з тією частиною населення, яка перебуває в Україні. Також у випадку повернення на батьківщину українців, вони можуть ініціювати впровадження змін в системі права, відповідно до тих форм, що поширені за кордоном. Зважаючи на те, що розвиток суспільства нерозривно пов'язаний із рівнем його правової культури, потрібно робити усе можливе аби було забезпечене безконфліктне існування громадян, при якому впроваджувались міри задля «запобігання протиправній діяльності суб'єктів суспільних відносин тощо» [5, с. 128].

Ще в більшій мірі правова культура буде трансформуватись у випадку, коли іммігранти будуть здобувати юридичну освіту або працювати у сфері, пов'язаній з правом, у новій країні перебування. Глибоке ознайомлення з правовою системою буде сприятиме тому, що вони інтегруватимуть згодом знання, навички та досвід в українську юриспруденцію, покращуючи практику, а також вкорінюючи нові ідеї. До того ж імплементація цінностей, що підтримуються в закордонній системі, матиме позитивний характер в умовах євроінтеграційних процесів.

Здійснюючи компаративний аналіз правових систем України та країн ЄС, іммігранти ініціюватимуть проведення правових реформ на батьківщині у випадку, коли внесені зміни будуть мати більшу ефективність, що буде підтверджуватись досвідом перебування в інших країнах. Звісно, що завдяки взаємодії з різними правовими культурами, іммігранти здатні впроваджувати культуру різноманітності, толерантності та взаєморозуміння, що може вплинути на сприйняття законів та їх дотриманню вдома. Не можна забувати, що еміграція юристів має негативний вплив на розвиток юридичної практики в країні, адже здійснюється так зване явище «відтік мізків», що підтверджується в актуальних дослідженнях сучасних авторів: «Масовий відтік кадрів, що був спричинений початком повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, змінив ситуацію із кваліфікованими працівниками на сучасному ринку праці» [7, с.107]. Проте позитивних

наслідків також достатньо. Досвід і проблеми, з якими стикаються українські іммігранти в ЄС, можуть спонукати до дискусій і потенційних змін у політиці України щодо імміграційного законодавства, прав людини та трудового законодавства, серед іншого. Ю. Лемеш, вказує на те, що поняття «відтік мізків» є таким, що потрібно тлумачити та розуміти як «циркуляцію фахівців» або «притік свіжих сил» [3], адже внаслідок процесу переміщення громадян відбувається оновлення різних сфер життя, в тому числі й правової культури.

Отже, можна виділити ряд потенційних переваг, і викликів, які пов'язані з імміграційними процесами українців. Важливим чинником є й те, наскільки велика кількість іммігрантів повертатимуться в Україну і наскільки юридичною спільнотою буде інтегруватись їх досвід, отриманий за кордоном. Задля досягнення даної мети потрібно вживати заходів, що будуть спрямовані на підвищення рівня вмотивованості фахівців щодо повернення на батьківщину. На думку дослідника Д. Товмаша, «українському уряду та відповідним органам влади слід розробити стратегію заохочення повернення емігрантів після завершення конфлікту. Слід розглянути такі ініціативи, як програми репатріації кваліфікованих кадрів і стимулювання українських фахівців за кордоном до участі в розвитку країни» [7, с. 116]. Внаслідок того, що наразі продовжується активізація еміграційних процесів, необхідно здійснювати моніторинг наслідків циркуляції фахівців. Загалом вирішення питання повернення емігрантів повинно мати комплексний характер, що неодмінно має враховуватись в межах соціально-економічної, правової та культурної політики. Серед пропозицій, що висувуються сучасними дослідниками, які будуть впливати на комплексні зміни і щодо іммігрантів, і щодо розвитку правової культури України, є впровадження або розширення діяльності різних «міжнародних організацій загальної юрисдикції, так і в появі спеціалізованих міжнародних (міжурядових і неурядових) організацій, предметом діяльності яких є саме питання міграційної політики» [9, с. 37].

На порядку денному вже стоять більше десятка життєво важливих питань: відновлення житла, робота з внутрішньо перемі-

щеними особами, повернення переселенців з-за кордону, підвищення народжуваності, боротьба з передчасною смертністю, реабілітація поранених військових тощо. Крім того, потік емігрантів може збільшитися після повного відкриття кордонів, які зараз закриті для більшості чоловіків. Це стосується «возз'єднання сімей», трудової міграції, реабілітації тощо. За даними Міністерства закордонних справ України, станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебувало 8 177 000 громадян України, що еквівалентно приблизно 20 відсоткам населення України станом на 24 лютого 2022 року. Окрім зовнішньої міграції, Україна також стикається з масовою внутрішньою міграцією: за даними Міністерства соціальної політики, майже 4,9 мільйона осіб (60% жінок, 40% чоловіків) мають статус внутрішнього біженця Внутрішньо Переміщених Осіб (ВПО). Якщо порівнювати динаміку, то кількість внутрішніх біженців практично не змінилася, зменшившись лише на 21 000 осіб. Варто також зазначити, що російське вторгнення змусило покинути свої домівки 700 осіб у віці 100 років і старше.

Висновки. Процеси імміграції з України, особливо після початку повномасштабної фази російсько-української війни, відіграла ключову роль у посиленні трансформації правової культури України. Завдяки переміщенню українців до країн Західної Європи було ініційовано

доступ до різних правових систем, що збільшило сприяння інкорпоруванню деяких правових положення ЄС в українське законодавство та світоглядні бачення наших громадян.

Вимушена міграція, на відміну від трудової міграції, спричиняє помітний й потоковий потужний вплив на правову культуру. Трудові іммігранти часто мають низький рівень правової обізнаності, їх робота має нелегальний характер і загалом спостерігається їх негативний соціальний, економічний та правовий вплив на країну призначення, так і на країну-донора. Натомість вимушено переміщені фахівці, що прагнуть інтегруватись у культуру країни призначення, більше схильні до сприйняття правових цінностей та їх імплементації у вітчизняну правову культуру під час комунікації та після повернення до України.

Українські емігранти сприяють правовій еволюції, привносячи отримані знання щодо правової культури ЄС у вітчизняну систему. Хоча циркуляція фахівців викликає занепокоєння щодо виснаження професійних навичок, але також відкриває можливості для адвокації правової реформи, що відбувається з необхідністю, високим рівнем стихійності та неймовірною швидкістю. Для вирішення проблеми повернення українців на батьківщину необхідна комплексна політика уряду нашої країни, що буде включати програми репатріації та системну співпрацю з міжнародними організаціями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні живе 37,3 мільйона осіб – оцінка уряду. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238191/> (дата звернення: 02.01.2024).
2. Кухтик С. В., Деркаченко Ю. В. Імміграція та адвокація прав біженців і внутрішньо переміщених осіб. Навчальний посібник. Київ, 2018. 397 с.
3. Лемеш Ю. «Відтік мізків» чи «притік свіжих сил»? Як учитися в найкращих і адаптувати світові знання для своїх країн. *The Ukrainians*. URL: <https://theukrainians.org/prytik-syl/> (дата звернення: 02.01.2024).
4. Лиховід Н. О. Дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1058> (дата звернення: 2.01.2024).
5. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки, 2014. № 782. С. 123-128.
6. Садикова Я. М., Бондарев В. В. Передумови впливу міграції на правосвідомість і правову поведінку українських трудових мігрантів. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки, 2020. № 1. 2020. С. 15–20. DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-02>
7. Товмаш Д.А. Значення ідеологем «успіх» та «удача» в сучасній бізнес-культурі України. *Політологічний вісник*, 2023. Вип. 90. С. 106–120. DOI: 10.17721/2415–88IX.2023.90.106–120.
8. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
9. Ястремська Н.М., Топчій Г. С., Матвійчук М. А. Особливості правового регулювання міжнародних міграційних процесів та практика їх впровадження в Україні. *Юридичний бюлетень*, 2022. Вип. 26. С. 32–38.